

NAPOMENE O PRIJELAZU VLADIMIRA ČOPIĆA OD NACIONALIZMA KOMUNIZMU

Za Čopića taj je prijelaz imao sudbinsko značenje: odredio je daljnji tok njegova života. Kad je došao do komunizma — u Rusiji 1917—1918 — ostao mu je vjeran do kraja i u tome je bio pošten, dosljedan i odlučan. Komunistički pokret — naš (u Sovjetskoj Rusiji i u jugoslavenskoj državi) i međunarodni — postao je glavni sadržaj njegova aktivnog života, od onog dana, 29. ožujka 1918, kada mu je Gradski savjet u Bobrovu izdao dokument o pravu na stanovanje i kretanje u Sovjetskoj Rusiji¹ do tragičnog 19. travnja 1939 — dana izvršenja osude na smrt.² Mnogo je podataka i ocjena koji daju osnovicu za ove uvodne misli.³

Ovdje nas zanima geneza Čopićeve komunističkog opredjeljenja, kao sastavni dio šireg pitanja iz kojih »različitih oblika otpora i progresivnih stremjenja na jugoslavenskom prostoru, s različitim socijalnim snagama koje su nosioci i interpretatori tih otpora i stremjenja« izrasta komunistički pokret u Jugoslaviji.⁴ Prihvaćajući, kao osnovicu, odgovor da izrasta iz radničkih socijal-demokratskih pokreta u jugoslavenskim zemljama koje su do 1918.

¹ Učastie jugoslavskih trudjaščihša v Aktjabskoj revoljuciji i graždanskoj vajne v SSSR. Sbornik dokumentov i materialov, Moskva 1976, 80.

² V. Oštrić, Vladimir Čopić u jugoslavenskoj historiografiji, Život i djelo Vladimira Čopića. Materijali sa znanstvenoga skupa održanog 1. i 2. listopada 1976. u Senju, Rijeka 1978, 329. Dokument o datumu smrti: Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Sign. XIX (Komunisti pojedinci), Čopić Vladimir, Fotokopije dokumenata.

³ Poneki primjer iz najnovije literature (Život i djelo . . . , n. dj. u bilj. 2): »Njegov cijeli život i rad bila je Partija. Razgovor s njime mogao je započeti o bilo čemu, no on je uvijek završio na problemima radničkog pokreta, rada Partije itd. To je bila karakteristika — možemo slobodno reći — većine rukovodilaca — komunističke generacije [. . .]« (H. Raspor, 358; sjećanja o Čopiću 1924). »Godine 1918. on se zaklinjao kao komunist i revolucionar da će ostvariti komunističku ideju, pa makar poginuo u borbi protiv svetske kontrarevolucije. Nama je poznato da je Čopić ispunjavao tu svoju zakletvu verno i časno. On je celim svojim životom stvorio svetao i visoko primeran tip revolucionera. [. . .] Historija je, dakle, dala za pravo celom Čopićevom životu. U njegovu ponašanju pred sudom 1925. i ponovno pred sudom 1939. god. na najizrazitiji i najubedljiviji je način demonstriran kontinuitet njegova života, života hrabrog borca za interese radnog čoveka, za socijalizam, protiv fašizma, ali također i borca za čast i dostojanstvo čoveka.« (J. Opat, 375). »On se ipak često ponašao kao komunist lenjinskog perioda, a živio je u staljinskom. Normalno je da je kao takva ličnost češće dolazio u konflikt s onim što je tada proglašavano jedinom pravim socijalizmom . . .« (Z. Čepo, 377). J. Broz je u pismu Dimitrovu, 1. travnja 1938, spomenuo Čopića među dvojicom — trojicom politički iskusnih intelektualaca izvana (u emigraciji) »koji su spremni da rade i pod najtežim uslovima i koji će moći svojim autoritetom da zaista koriste firmi« (tj. Partiji), odnosno među dvojicom »koji su dokazali svoju spremnost za žrtve i odanost firmi« (citirao ga je P. Damjanović, 300; usp. J. Broz Tito, Sabrana djela, tom četvrti, Beograd 1977, 40). Navedimo još jedan sud: » . . . nije lako osvetljati jedan tako bogat ljudski život, prije i iznad svega posvećen revolucionarnoj borbi, život komuniste, tragično prekinut u punom naponu, onda kada je još mnogo mogao dati i svom pokretu i svom narodu« (S. Koprivica-Oštrić, Vladimir Čopić, Senjski zbornik, VII—1976—1979, 83).

⁴ U novijoj literaturi na to je pitanje podsjetio Ivan Perić, pa ga zato ovdje citiram. Usp. I. Perić, KPJ i nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Četiri decenija Saveza komunista Hrvatske. Zbornik priloga znanstvenog skupa u Zagrebu, 24—26. studenog 1977, Zagreb 1979, 175.

pripadale Austro-Ugarskoj Monarhiji, iz radničkog socijaldemokratskog pokreta Srbije, iz nacionalističkog omladinskog pokreta »u austrougarskim zemljama na jugoslavenskom prostoru« sa idejom o jedinstvenoj jugoslavenskoj naciji, od povratnika iz Rusije koji su sudjelovali u oktobarskoj revoluciji i ratu za obranu revolucije,⁵ uočavamo specifičan slučaj Vladimira Čopića: on je jedan od istaknutih jugoslavenskih komunista povratnika iz Sovjetske Rusije i osnivača komunističkog pokreta u jugoslavenskoj državi, ali prije nego je postao komunist nije bio jugoslavenski unitarist nego hrvatski nacionalist. Po tome se razlikuje od niza ljudi s kojima je zajedno u komunističkom pokretu. Sve su to razlozi za razmatranje Čopićeva specifičnog biografskog primjera u postanku našeg komunističkog pokreta.

To je pitanje privuklo pažnju na znanstvenom skupu »Život i djelo Vladimira Čopića« i o tome je raspravljalo više sudionika tog skupa.⁶ I ovdje dajemo jedan prilog raspravi.

Čopić se u mladosti priklonio onoj nacionalno-političkoj ideologiji koja je u Senju prevladavala i koja je i na njega mogla u prvom redu djelovati. Riječ je o pravaškoj ideologiji, u političkom obliku i izrazu što ga, nakon velikog rascjepa Stranke prava 1895/96, predstavlja Čista stranka prava čiji je prvak Josip Frank. Osnovni je prikaz te situacije u novijoj literaturi već dan.⁷ Senjani su imali niz privrednih, političkih i drugih razloga da prihvate pravaštvo i kao najizrazitiji oblik hrvatske građanske opozicije položaju Hrvatske u dualističkoj Monarhiji. Ovdje ćemo dati još neke dopune.

Pravaštvo ima u Senju tradiciju još od prvih etapa svog razvitka. Karakterističan je mali novinski rat sredinom sedamdesetih godina između dva senjska lista, pravaškog »Vragodera«, humorističko-satiričkog lista (humor i satira u političkoj funkciji pravaška su tradicija još od Starčevićevog »Zvekan«, 1867) i narodnjačkog »Radiše«, lista za pouku i zabavu, koji nije samo to nego podržava bana Mažuranića i Narodnu stranku.⁸ Senjski pravaši su politički veoma utjecajni u Senju početkom osamdesetih godina što je došlo do izražaja i u narodnom pokretu protiv mađarske hegemonije 1883. godine. Ti su događaji uzburkali i senjske gimnazijalce.⁹ Khuenov je režim 1885. ukinuo više razrede u senjskoj gimnaziji i ta je nenormalna situacija potrajala do 1894. godine. Bila je to i politička osveta zbog prevlasti pravaške opozicije u Senju. Pravaši prevladavaju i u samoj gimnaziji.¹⁰ U senjskoj sredini pravaško je opredjeljenje rasprostranjeno u različitim društvenim skupinama. Tipografi u Hreljanovićevoj tiskari, npr., daju 1894. godine jednu javnu pravašku izjavu.¹¹

⁵ Isto, 175—176. Tome treba dodati posebne tekovine makedonskih socijalista, na što je u diskusiji upozorio O. Ivanoski (351—352).

⁶ Diskusija nije objavljena redom kojim se odvijala (za redoslijed v. V. Oštrić, Prilog istraživanju povijesne književnosti o Vladimiru Čopiću, Senjski zbornik, VII—1976—1979, 116). O pitanju koje nas zanima govorili su, ovim redom, H. Raspor (jedna misao na str. 355), V. Oštrić (371—373), B. Hrabak (359—360), V. Antić (369—370), N. Popović (377 i 367—368), B. Hrabak (368), P. Damjanović (377—379), S. Cvetković (370—317), V. Antić (379—380), Z. Cepo (375—376). Dakako, diskusija je u vezi s radovima, pripremljenim za skup, V. Antića, B. Hrabaka, N. Popovića.

⁷ V. Antić, Školovanje Vladimira Čopića i sudjelovanje u omladinskom pokretu, Život i djelo, n. dj., 15—50. O postanku i snazi prvobitnog (Starčevićevog) pravaštva u Hrvatskom primorju usp. V. Antić, Pojava socijalističkih ideja od 80-ih godina 19. stoljeća u Hrvatskom primorju, Materijali naučnog skupa »Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama — Osijek 1867«, Slav Brod 1979, 241—257. D. Pavličević, Senj u narodnom pokretu 1883. godine, Dometi, 7/1978, 12.

⁸ Usp. V. Oštrić, O počecima radničkog pokreta u Senju 1874—1914, Senjski zbornik, VII — 1976—1979, 13—14. V. Antić, Školovanje, n. dj., 25.

⁹ D. Pavličević, n. dj., 11—19, V. Zanimović, Iz kulturno-književne prošlosti Senja, u povodu 250. godišnjice gimnazijskog učilišta, Zadarska revija, 2/1977, 108. V. Antić, Školovanje, n. dj., 25.

¹⁰ V. Oštrić, O počecima, n. dj., 31, bilj. 124.

¹¹ Isto, 20.

Sl. 19 — Vladimir Copic »Senjko« potpukovnik, komandant XV. internacionalne brigade u Španjolskoj. Snimak iz 1937.

Kad je došlo do rascjepa u Stranci prava, Klub Stranke prava u Senju, s poznatim starim pravašem Josipom Gržanićem, izjasnio se za Čistu stranku prava koju su osnovali Ante Starčević, Eugen Kumičić, Mile Starčević i Josip Frank.¹² Uz pomoć tog kluba u Senju je osnovan 8. prosinca 1896. posebni »Hrvatski radnički klub« koji se povezoao s istoimenom organizacijom u Zagrebu, tj. s onom strujom pravaških radnika koja pristaje uz Čistu stranku prava.¹³

Zanimljivo je svjedočanstvo Vase Stajića o senjskim gimnazijalcima. U osmom razredu 1897/98. bilo je 28 đaka. Dvojica su bili socijalisti (Vasa Stajić i njegov drug Nikola Maksimović, koji su te godine došli u Senj iz Novog

¹² Hrvatsko pravo 4. XI 1895; Hrvatska, 5. XI 1895. V. Oštrić, Protusocijalističke struje u hrvatskom radničkom pokretu 1895—1897, rukopis.

¹³ Hrvatski radnik, 10. XII 1896, 25. I, 10. II i 25. III 1897. V. Oštrić, Protusocijalističke struje, n. dj. Ta je organizacija nestala zabranom svih političkih klubova u banskoj Hrvatskoj 1897. godine.

Sada), a od 26 Senjana trojica su pristaše Napredne omladine, no smatraju se ujedno i socijalistima, a ostali su *pravaši*.¹⁴

Senjski su gimnazijalci slično opredijeljeni i u godinama Čopićeva školovanja, kako to pokazuju istraživanja Vinka Antića.¹⁵ Vrijedni su u tome memoarski podaci Pavla Rogića. Daljnji je memoarski izvor njegov posebni prilog o Čopiću.¹⁶

Novi narodni pokret protiv mađarske hegemonije 1903, ponovo zahvaća, uz druge Senjane i dio starijih gimnazijalaca.¹⁷

Treba spomenuti da politizacija senjskih gimnazijalaca nije bila isključivo pravaška. Izvorni podaci o isključenju Milutina Cihlara iz VI razreda gimnazije u školskoj godini 1896—97, pokazuju da je sam Cihlar aktivan pristaša Napredne omladine i da u tome nije sam.¹⁸

I nakon njegova isključenja u gimnaziji ima i dalje naprednjaka kako pokazuju već spomenuti podaci Vase Stajića. Jedan od njih, Vilim Tausani, kasnije izdavao u Senju novine »Nehaj« (1906—1907) koje podržavaju Hrvatsko-srpsku koaliciju, a suprotstavljaju se Čistoj stranci prava.¹⁹ Ni u godinama Čopićeva školovanja nisu svi gimnazijalci bili pravaši. Pavle Rogić, napr., odbio je Čopićev prijedlog da stupi u nelegalnu političku organizaciju pravaških gimnazijalaca (to je bilo u školskoj godini 1906/7) jer je bio naprednjak (»supilovac«), a sami pravaši potvrđuju 1909. godine da naprednjačka manjina u gimnaziji ne samo postoji nego i stvara svoju organizaciju.²⁰

Političke su razlike dovodile i do zaoštrenih međusobnih odnosa, dakako ne samo u Senju nego i u drugim sredinama. Za pristaše Čiste stranke prava, npr., karakteristična je netrpeljivost i nasrtljivost prema političkim protivnicima. Još je Vasa Stajić zabilježio da istupanje socijalističko-naprednjačkog kluba »Bratstvo«, 1897—98, koji se u Senju javno zalagao za srpsko-hrvatsko narodno jedinstvo (jedna od osnovnih ideja Narodne omladine, a također i socijalista) »nije bilo sasvim nevina stvar: građani su češće pretili da će nas tući«.²¹ U doba aneksione krize i senjski su pristaše Čiste stranke prava pokušali terorizirati sugrađane drugačijeg mišljenja.²²

Vladimir Čopić se, međutim, izdvaja iz takvih odnosa. Kad je Pavle Rogić odbio da se pridruži pravašima Čopić u prvi čas reagira oštro, izjavom da Rogić »među vanjskim kolegama« (tj. među đacima koji nisu bili u konvikt) neće imati prijatelja,²³ ali je u stvari održao s njime prisno prijateljstvo, uz jedno ograničenje — nisu više razgovarali o političkim pitanjima.²⁴ Zanimljiv je primjer — u Rogićevim sjećanjima — Čopićeva inicija-

¹⁴ Politički lik Vase Stajića. Izabrani politički i ideološki spisi. Izbor i objašnjenja A. Lebl, Novi Sad, 1963, 16. V. Oštrić, O počecima radničkog pokreta u Senju, 31.

¹⁵ V. Antić, Skolovanje, n. dj., 25—29.

¹⁶ P. Rogić, Sjećanje na Vladimira Čopića iz mladih dana njegova školovanja, Senjski zbornik, VII — 1976—1979, 97—105.

¹⁷ V. Antić, Skolovanje, n. dj., 25—26.

¹⁸ V. Zaninović, n. dj., 112.

¹⁹ V. Oštrić, O počecima, n. dj., 34—35.

²⁰ P. Rogić, n. dj., 104; V. Antić, Skolovanje, n. dj., 27, 28.

²¹ Cit. u V. Oštrić, O počecima, n. dj., 31—32.

²² Za jednu takvu, karakterističnu epizodu usp. V. Oštrić, O počecima, 27—28. Napominjem da je aneksija Bosne i Hercegovine proglašena 6. X 1908, a incident o kojem govorim zbio se 17. studenog.

²³ Cit. u V. Antić, Skolovanje, 27.

²⁴ Isto, P. Rogić, n. dj. 104.

Sl. 20 — Vladimir Čopić u predahu borbi. Albaceta 1937.

tiva da sedmi razred u cjelini sudjeluje, 30. travnja 1909, na misi-zadušnici u spomen na smaknuće Petra Zrinskog i Frana Krste Frankovana 1671. Kult Zrinskog i Frankopana pravaška je tradicija, s izrazitim oporbenim — proturežimskim i protuhabsburškim — značenjem. Čopić je u toj akciji okupio *čitav* razred, dakle i drugove koji nisu bili pravaši. Treba spomenuti da je i odnos prema kultu Zrinskog i Frankopana znak određenog distanciranja od prohabsburške politike Josipa Franka, prvaka Čiste stranke prava, koja kulminira upravo u razdoblju aneksione krize, 1908—9.

Politička tolerantnost, održavanje prijateljstva i s ljudima koji mu nisu politički istomišljenici, prilično širok kulturni interes dosta su jake Čopićeve osobine koje će doći do izražaja i u njegovom kasnijem životu.²⁵

Sve su te okolnosti od važnosti i za bolje razumijevanje Čopićeva idejno-političkog razvitka. On je već od petog razreda gimnazije (1906/7), ako ne i prije, pripadao omladinskoj organizaciji Čiste stranke prava, tj. organiza-

²⁵ Zgodan je primjer Čopićev prijateljski odnos s Isom Kršnjavim (o njemu će biti govora kasnije) i u godinama kad oni nipošto nisu istomišljenici (pisma i dopisnice Čopića Kršnjavome 3. VI 1919, 28; IV 1920, 25; V 1921. — Arhiv Hrvatske, Isidor Kršnjavi, ostavština, u sređivanju, kutije 18 i 8). Podataka te vrste nalazimo i u Čopićevu pismu Simi Markoviću 29. VIII 1923 (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, XIX — Komunisti pojedinci, Čopić, Vladimir, 1923). Za obrazovne i kulturne odnose usp. P. Rogić, 99—105; V. Antić, Skolovanje, 22—25; A. Glavičić, Opis jednog dijela nepoznatih slika i pisama revolucionara Vladimira Čopića-Senjke, Senjski zbornik, VII — 1976—1979, 122—125.

Sl. 21 — Senjski radnici-obrtnici na izletu u Senskoj dragi. Snimak oko 1920.

ciji starčevićanskog đastva (treba napomenuti da su naziv starčevićanac, starčevićanski, pristaše Čiste stranke prava svojatali za sebe i nisu ga priznavali drugim pravaškim strankama). To je bila najprije organizacija »vanjskih đaka«, tj. onih koji su stanovali kod roditelja ili privatno, a od 1907. se javlja i organizacija u konviktu.²⁶ No zajedno s drugim pravaškim omladincima Ćopić je sudjelovao u evoluciji te omladinske struje, koja se od 1908. okuplja oko lista »Mlada Hrvatska« (1908—14) pa je po njemu nazivana mladohrvatskom.

Treba istaći da pojam Mlada Hrvatska ima dva značenja. Izvorno — to je jedna od struja u hrvatskom omladinskom (studentsko-đaćkom) pokretu razdoblja uoči prvog svjetskog rata, nazvana po spomenutom listu, a pripada, kao posebna pojava, pravaštvu. Međutim, Vice Zaninović je u historiografiju uveo drugačije značenje tog pojma, po analogiji s Mladom Bosnom. Shvatio ga je »mnogo šire «i obuhvatio njime »raznolike tendencije, koje su se u krugu mladog naraštaja javljale u Hrvatskoj pred Prvi svjetski rat«, štoviše taj naziv se odnosi »naročito na onu skupinu, koja je bila prožeta idejom hrvatsko-srpske sloge i jedinstva, budući da je ona u tom vremenu doista predstavljala najkarakterističniju omladinsku akciju.«²⁷ Za njim su se poveli i neki drugi autori, pa i oni koji su spominjali Ćopićevu mladost (osim V. Antića). Spominjem to, jer izraz Mlada Hrvatska može poslužiti i kao obuhvatni pojam, ali to može otežati razlikovanje različitih struja u omladinskom pokretu. U diskusiji na znanstvenom skupu o Ćopiću, npr., bilo je ponešto

²⁶ V. Antić, Skolovanje, 27—28.

²⁷ V. Zaninović, Mlada Hrvatska uoči I. svjetskog rata, Historijski zbornik, XI—XII, 1958—1959, 75—66. i d.

Sl. 22 — Senjski obrtnici-radnici na izletu u Senjskoj dragi. Snimak oko 1920.

poteškoća oko tih razlikovanja, pa i nekih nesporazuma.²⁸ Poteškoće je činilo i to što su istraživači V. Čopića polazili od Zaninovićeve rasprave i Čopićevih autobiografskih podataka iz 1929. godine, a ne i od istraživanja izvorne, pravaške, Mlade Hrvatske (s izuzetkom V. Antića), iako historiografska osnovica o Mladjoj Hrvatskoj postoji.²⁹

²⁸ Jedan su primjer toga i nesporazumi između B. Hrabaka i mene. Govoreći o Čopićevom prijelazu od nacionalizma komunizmu (Život i djelo Vladimira Čopića, n. dj., 371–373) govorio sam i o *odnosu* između »serije fakata«, »serije podataka« i »dubljeg osmišljenja, dubljeg razjašnjenja«, »upoznavanja« povijesnih procesa, tj. o povezanosti jednog i drugog u istraživanju Čopićeva života. B. Hrabak je međutim (ne znam zašto) shvatio da zastupam upravo *suprotnu* tezu, tj. da »postoje uporedo činjenice i procesi koji bi bili nezavisni od tih podcnenjenih činjenica« (359) i čak da procese suprotstavljam činjenicama! Pobijao je nešto što uopće nisam rekao, a suprotno je mom pravom gledištu. Ja sam, dalje, podsjetio na veoma kompliciran razvitak pravaštva, na činjenicu »da pravaštvo već davno prije I svjetskog rata ne predstavlja jedinstven pojam« itd. (372), upozorio sam i na poseban odnos Mlade Hrvatske prema Cistoj strani prava, iz čega se vidi da mislim na *izvorno značenje* tog pojma. B. Hrabak je međutim smatrao da sam »učinio pogrešku« što ne uviđam »da su omladinci pravaši bili samo jedna frakcija Mlade Hrvatske« (359) i objasnio: »Mlada Hrvatska imala je u svom okviru više grupacija. Najkonzervativnija bila je upravo ova pravaška. Pretpostavio je dakle da ne znam za *izvorno značenje* tog pojma nego samo za ono Zaninovićevo i da Mladu Hrvatsku u *tom*, širem, obuhvatnom značenju, smatram za pravaškul. Iz njegove replike se vidi da, slijedeći Zaninovića, sam smatra Mladu Hrvatsku u širem smislu određenom cjelinom, s tim da je u njenom okviru više frakcija ili grupacija. Pravaška je, kako kaže, u Mladjoj Hrvatskoj (u širem smislu) najkonzervativnija, a u Stranci prava najnaprednija. U nastavku diskusije P. Damjanović je također govorio o Mladjoj Hrvatskoj (377), slažući se s Hrabakovim mišljenjem, tj. polazeći od onog Zaninovićevo šireg, obuhvatnog pojma Mlade Hrvatske i shvaćanja da je *ta* Mlada Hrvatska cjelina koju treba elastičnije sagledavati. Na taj način pojam Mlade Hrvatske shvaća i S. Cvetković, pa je u svom prilogu diskusiji pokušao, u vidu pretpostavke, povezati Čopića s jugoslavenskom revolucionarnom omladinom pred rat (371).

²⁹ Riječ je o radovima M. Gross: Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata, Historijski zbornik, XXI–XXII, 1968–1969, 74–114; posebno 83–86, 90–92, 97–103 i d.; Studentski pokret 1875–1914, Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, I, Zagreb 1969, 451–479, a posebno 451, 462–463, 465–466, 468–469, 472–473, 474–477; Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, 355 i d. do 411. U osvrtu koji slijedi polazim, u pogledu literature, od tih radova, slijedeći i neke svoje misli o toj stvari u već spomenutom prilogu diskusiji (v. bilj. 28) i u osvrtu »Prilog istraživanju povjesne književnosti o Vladimiru Čopiću«, Senjski zbornik, VII — 1976–1979, 110 i bilj. 2, 111 i bilj. 5 i 9a, 112–113 i bilj. 13, 116, 118.

Mladohrvati se pojavljuju kao pristaše Čiste stranke prava Josipa Fran-ka, ali se od te stranke i od političkog pravaštva dosta razlikuju, već od početka. Na njihovo odvajanje utjecao je i rascjep u Čistoj stranci prava iz koje se 1908. izdvojila grupa Mile Starčevića (»milinovci«) kao Starčevićeva stranka prava (»milinovci«) nastoje »ponijeti« sa sobom epitet starčevićanaca). Na mladohrvate su utjecale ideje A. G. Matoša. Oni su protiv kulturnog *jedinstva* Jugoslavena, jer su i protiv političkog jedinstva i unitarističke ideje, ali su za kulturnu suradnju Jugoslavena, koje smatraju za tri posebna naroda. Pravaška (starčevićanska) ideja je, smatraju, kulturna i politička. Nacionalni je cilj čisto hrvatstvo, a politički samostalna Hrvatska s jednim političkim narodom, hrvatskim i vlastitom narodnom kulturom. Iako ističu da su tri jugoslavenska naroda bratski narodi i odnos »bratstva i ljubavi« prema Srbima, spomenuta ih shvaćanja dovode u sukob sa Srbima, jer su srpskom nacionalizmu, kao i hrvatsko-srpskom unitarizmu, razumljivo, nepodnošljiva.

Mladohrvati su tolerantni prema naprednjacima, protivnici su klerikalizmu, iako ne tako borbeno kao naprednjaci (i socijalisti). To ističemo zbog Čopića. Ako je pismo »Mladoj Hrvatskoj« iz Senja, 25. siječnja 1911, Čopićevo, kako V. Antić s dosta razloga pretpostavlja,³⁰ ono dobro pokazuje oštar protuklerikalni stav, a usput izraženu oštricu protiv naprednjaka (»pokretaši«, po listu »Pokret«; 1910. je izvršena zadnja njihova preobrazba, u Hrvatsku samostalnu stranku unutar Hrvatsko-srpske koalicije) ublažava prijateljevanje s naprednjacima koje nam je već poznato. Mladohrvati su podržavali Čistu stranku prava u aneksionalnoj krizi 1908—9, ali, kako smo već vidjeli, Čopić je bio daleko od nasrtljivosti Frankovih »legionasa«.

Napomenimo i to da se u prvom uredništvu »Mlade Hrvatske« nalazi i pjesnik Fran Galović kojeg Čopić u pismu Kršnjavome 1912. spominje kao prijatelja.³¹

Od 1910. godine Čopić je zagrebački student, pa može izbliza sudjelovati u zbivanjima. Njegov odlazak na studij podudara se s preobrazbom Mladohrvata. Čista stranka prava doživjela je slom nakon aneksionalne krize i pada bana Raucha, ali se toliko povezala sa klerikalnom grupom oko lista »Hrvatstvo« da se 1910. spojila s njome u Kršćansko-socijalnu stranku prava (tako se klerikalci oko »Hrvatstva« nazivaju od 1907). Mladohrvati se tada — 1910—11 — odvajaju od stranke kojoj su isprva pripadali. Članovi tadašnjeg uredništva »Mladen Hrvatske« izdaju jedan broj »Grabancijaša«, s karakterističnim podnaslovom »Glasilo starčevićanskog slobodoumnog đlaštva«. U toj su grupi, npr. Tin Ujević, Krešo Kovačić, vjerojatno Luka Jukić. Bliski su A. G. Matošu. Oni su za čisti i radikalni hrvatski nacionalizam (i dalje negiraju Srbe u zemljama koje obuhvaća hrvatsko državno pravo i hrvatski nacionalizam), ali bez klerikalnog opterećenja, za liberalizam i vjersku toleranciju (između ostalog i zbog triju vjera u Hrvata). Drugi su Mladohrvati ostali uz »Mladu Hrvatsku«. Treba istaći, zbog Čopića, velik utjecaj Ise Kršnjavog. Kršnjavi je bio unionist (»mađaron«), a od 1906. frankovac, ali kao istaknuti liberal nije slijedio svoju stranku u fuziju s klerikalcima. Odvojio se od obje tadašnje pravaške stranke, tj. i od Kršćansko-socijalne stranke prava i od Starčevićeve stranke prava (»milinovaca«) koja se, uostalom, pri-

³⁰ V. Antić, Skolovanje, n. dj., 31—32 (s tekstom pisma).

³¹ Pismo je objavio V. Antić, Skolovanje, n. dj., 35—36.

Sl. 23 — Tamburaški zbor društva »Uskok« u Senju. Snimak oko 1912.

vremeno približila Kršćansko-socijalnoj stranci prava, pa ušla i u fuziju s njome, 1911—1913. Kršnjavi je za suradnju sa vrhovima Monarhije i za održavanje protusrpske orijentacije (jedno je povezano s drugim), ali bez klerikalizma. Mladohrvati se od 1910. smatraju samostalnom grupom, u prvom redu zbog otpora klerikalizmu, dok u nekim točkama ne kidaju s Josipom Frankom i njegovom politikom. Franka i dalje smatraju pravim nosiocem pravaške ideje nakon smrti Ante Starčevića. Frank je tada bolestan i nije politički aktivan, pa ga Mladohrvati ne krive za fuziju s klerikalcima. I dalje prihvaćaju njegovu osnovnu ideju da pravaši trebaju surađivati s — velikoaustrijskim — vrhovima u Monarhiji da bi postigli rješenje hrvatskog pitanja njihovom voljom i odlukom, na osnovu programa Stranke prava iz 1894. godine o ujedinjenju hrvatskih zemalja, s Bosnom i Hercegovinom i Slovenijom unutar Monarhije, iako izražavaju sumnje u takva politička obećanja. Smatraju da Mladohrvati predstavljaju razvijeno i radikalno pravaštvo.

U toku 1911. godine jedna se skupina Mladohrvata i dalje okuplja oko A. G. Matoša, a njihov je list »Stekliš«. U drugoj se skupini ističu Josip Matasović, od 1911. student povijesti i zemljopisa i Mile Budak, student prava. Ta se grupa odvaja od Ise Kršnjavoga. U toj je skupini i V. Copic.³²

Mladohrvati i dalje slave Josipa Franka, ali u težnji za povratkom starčevićanstvu i suočeni sa suvremenim političkim iskustvima o položaju Hrvatske u Monarhiji i o svojim odnosima sa vodstvom pravaške stranke oživ-

³² V. Antić, Skolovanje, 33. Copic i Budak su bliski prijatelji kako pokazuje i Copicovo pismo Kršnjavome (isto, 35).

ljuju protuaustrijsku i protuhabsburšku orijentaciju prvobitnog pravaštva, osobito u vezi s kultom Eugena Kvaternika i Rakovice, a to ih odvaja i od Ise Kršnjavoga. S druge strane javlja se utjecaj Frana Supila koji je ras-krstio sa Hrvatsko-srpskom koalicijom i uzda se još jedino u naprednu, a zatim i u pravašku omladinu.

Sumirajmo glavne ideje. Pravaštvo je »jedini nosilac hrvatskog nacionalizma«, ali mu je potrebna obnova. Potrebna je radikalnija nacionalistička borba, svim sredstvima. Uzori su Ante Starčević, Eugen Kvaternik i Eugen Kumičić. Sastavni su dio borbe preporod inteligencije i drugih dijelova društva i dobra pravaška organizacija u svim hrvatskim zemljama. Hrvati moraju ostvariti hrvatsku državu vlastitim snagama (a ne političkim uslugama pokušati privoljeti Habsburgovce da preurede Monarhiju i u njoj urede hrvatsku državu). Pokušaj svepravaške organizacije 1911. ipak nije bezrezervno primljen zbog protivljenja klerikalizmu. Zadržana je protusrpska orijentacija, iako je donekle ublaženo negiranje postojanja Srba u Hrvatskoj. Mlada Hrvatska je teistička, ali protuklerikalna i vjerski teatralna.

»Mlada Hrvatska« ne izlazi od veljače 1912. do listopada 1913. U to vrijeme su se desile mnoge promjene. Naprednjaci i jedan dio mladohrvata približavaju se na osnovi unitarističke jugoslavenske ideje, razne struje se približuju u otporu neustavnom režimu bana, a zatim komesara Slavka Cuvaja, u đačkom štrajku i u podupiranju štrajka, u velikom manifestacionom studentskom izletu u Srbiju, gdje se ističe, npr. Janko Baričević, mladohrvat i predsjednik Hrvatskog akademskog potpornog društva u kojemu prevladavaju mladohrvati. Velik je utjecaj, u tom smislu, prvog balkanskog rata.

Čopić se u tom razdoblju našao u određenim relacijama sa đačkim štrajkom, barem u Senju, a možda i drugdje, i sa Jukićevim atentatom na Cuvaja kada je bio i uhapšen, ali zbog pomanjkanja dokaza pušten.³³ Može se prosuditi da i sam sudjeluje u tadašnjim idejnim promjenama: većina Mladohrvata približava se naprednjacima i nastaje nacionalistička omladina koja u svojim pogledima spaja Starčevićeve ideje o Hrvatima i drugim Jugoslovenima sa unitarističkom jugoslavenskom idejom. Zanimljivo je kako Čopić govori o tom razdoblju u završnoj riječi na Vidovdanskom procesu, 1922. godine, reagirajući na tvrdnju u jednom policijskom spisu da je kao student bio frankovac.³⁴ Kaže ovako: »Kao student pripadao sam grupi Mlade Hrvatske koja se razlikovala od Hrvatske Stranke Prava (od frankovaca) na čelu sa Antom Starčevićem u tome što je Mlada Hrvatska evoluirala do ideje narodnog jedinstva, dok su Starčevićanci negirali Srbe.

Posetu zagrebačkih studenata Beogradu izvela je ta grupa, koja je tada na zagrebačkom univerzitetu imala većinu. Ali se ta grupa razlikovala od današnjih vlastodržaca, koji misle da se diferencije vekovima stvorene mogu izbrisati preko noći.«³⁵ Spomenuo bih da se Čopić služi pojmovima iz vremena procesa kad govori o Hrvatskoj stranci prava, tj. frankovcima, odnosno Starčevićancima. Možda je smetnuo s uma da su se ti nazivi — osim

³³ Isto, 34—35. A. Glavičić, Prilozi za osvjetljavanje revolucionarnih kretanja, radničkog pokreta i NOB-a u Senju i okolici, Senjski zbornik, VII — 1976—1979, 73—74.

³⁴ Ta ga ocjena prati još od prve »policijske biografije«, sastavljene u Zagrebu 22. V 1919. (J. I. Vidmar, Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. god., Arhivski vjesnik, II, Zagreb 1959, 109—110).

³⁵ Vidovdanski atentat pred sudom. Izveštaj sa pretresa po stenografskim beleškama, Beograd 1922, 242; Borba, 3, 5. III 1922 (Vidovdanski atentat pred sudom).

pojma frankovci — prije deset godina drugačije upotrebljavali, a moguće je da se namjerno poslužio tim pojmovima u tadašnjem značenju koje je prisutnima bilo poznatije. Točno je rekao da se Mlada Hrvatska razlikovala od frankovaca (od Čiste stranke prava, odnosno Kršćansko-socijalne stranke prava) jer je evoluirala do ideje narodnog jedinstva (tj. do unitarističke jugoslavenske ideje) i napustila negiranje Srba. S pravom spominje posjetu Beogradu koja je u toj evoluciji mladohrvata zaista bila važna. Napomena o diferencijama vjekovima stvorenim koje se ne mogu izbrisati preko noći dobro ilustrira da jugoslavenska ideja nacionalističke omladine ima nekoliko varijanata. Čopiću je, kao pravašu, bliža djelomična ili nedosljedna unitaristička ideja s ovim elementima: između Jugoslavena (Hrvata i Srba u prvom redu) ima povijesno nastalih razlika; te razlike ne mogu brzo nestati; jugoslavenska nacionalna integracija može biti rezultat daljeg razvitka; dotle će razlike postojati.³⁶

Za Čopića je važan još jedan idejni zaokret dijela mladohrvata. Nakon prvog balkanskog rata prošlo je oduševljenje za jugoslavensku ideju, a drugi balkanski rat je donio značajno razočaranje. Dio nacionalističke omladine vraća se pravaštvu odazivajući se pozivu Vrhovne uprave Stranke prava na povratak borbi za hrvatsko državno pravo kojoj i pobjeda narodnog historijskog prava malih naroda na Balkanu treba da daje nove poticaje. Teza da hrvatski narod može vjerovati samo sebi i da ne smije biti ničije protunarodno oružje bila je usmjerena i protiv jugoslavenske ideje, ali i protiv političkog mešetarenja sa vrhovima Monarhije i podržavanja svakog režima. Oni se međutim ne mogu vratiti jedinstvenom pravaštvu, jer se svepravaška organizacija, osnovana u listopadu 1911, nije mogla održati (punog jedinstva nije u njoj ni bilo) nego se raspala u svibnju 1913. a potkraj te godine frankoklerikalci su i formalno isključeni iz Stranke prava. U toj situaciji mladohrvati ulaze i u Starčeviću stranku prava čiji je prvak Mile Starčević formalno i dalje predsjednik svepravaške organizacije, i u Kršćansko-socijalnu stranku prava, koja ostaje kod isključivo hrvatske, katoličko-klerikalne, protusrpske i dinastičke orijentacije, u skladu, između ostalog, i s idejama Ise Kršnjavoga.

Obnovljena »Mlada Hrvatska« list je te druge mladohrvatske struje, a njen je organizacijski izraz studentsko društvo »Kumičić«. U toj se struji nalazi i Čopić, kako pokazuju važni podaci da je 4. prosinca 1913. izabran za predsjednika odbora Organizacije akademske pravaške omladine, a da je 14. ožujka 1914. ta organizacija zaključila svoje raspuštanje i pristupanje članova »Kumičiću«.³⁷

S takvim je idejama Čopić otišao i u vojsku, kako pokazuju njegova pisma Kršnjavome, iz Praga, 28. prosinca 1914. i uoči odlaska na frontu 1915. godine.³⁸ Njegove tadašnje ideje otkrivaju negativni sudovi o Česima: čini mu se da su »veliki prijatelji bježanja«; nemaju ponosa, nastoje biti u pozadini, »čim dalje od ratne opasnosti«; Prag je »pun senzacija«, tj. preporučavanje nepovoljnih vijesti o Austro-Ugarskoj i Njemačkoj, »s osobitom nasladom pričaju o tome kako je naša armija nastradala negdje na jednom ili drugom bojištu«; razočaran je što s takvim ljudima mora proživiti »one

³⁶ Više o tome: M. Gross, Nacionalne ideje studentske omladine, n. dj., 140.

³⁷ V. Antić, Skolovanje, n. dj., 37.

³⁸ Arhiv Hrvatske, Isidor Kršnjavi (ostavština; u sređivanju), kutija 19 (korespondencija).

interesantne bojne časove»; rekao je kolegama Česima da će »više hitaca potrošiti na Čehe radi kukavičluka, negoli na neprijatelja«. U drugom pismu javlja da je 5. siječnja prebačen u 79. regimentu, kaže da je zadovoljan što se riješio »gadnih Pemaca«; da je s Česima otišao u boj pretpostavlja da bi kugla za njega mogla doći iz vlastitih redova, a i on bi svoje patrone upotrijebio za njih. Kaže da će se vrlo vjerojatno dobrovoljno javiti za frontu; to će udovoljiti njegovoj »želji za pustolovinama«.

Kad je krenuo, na početku rata,³⁹ u vojsku Čopić, dakle, nije bio ni proturatno ni protuaustrijski raspoložen.

Ipak, drugo pismo pokazuje početak jedne značajne promjene u shvaćanjima. Kaže da će se skoro naći u Galiciji »bude li želja za pustolovinama jača od patriotizma«. Tu neobičnu misao odmah i obrazlaže. Opazio je kod njemačkih kolega u regimentu (tj. kod austrijskih Nijemaca) »da je u njih želja za životom jača od borbe za domovinu i smrti za istu«. Izvodi zaključak: »I mi bi dakle morali polaziti sa stanovišta: štediti s energijom«. Počeo je, kako vidimo, drugačije shvaćati položaj Hrvata u tom ratu.

Zanimljivo je pitanje da li su ovi podaci u skladu s poznatim (historiografski korištenim) podacima u autobiografiji iz 1929. godine.⁴⁰

O odnosu prema ratu Čopić kaže: »U početku svjetskog rata bio sam pristaša rata, smatrajući da će se kao rezultat rata položaj Hrvata poboljšati«. Podaci iz pisma Kršnjavome u skladu su s time. Kao pravaš, mladohrvat, iz struje koja se pred rat vratila Kršćansko-socijalnoj stranci prava, uz velik utjecaj I. Kršnjavog, Čopić prihvaća tezu da bi ratni napor i doprinos Hrvata mogao privoljeti vrhove Monarhije na rješavanje hrvatskog pitanja.

Čopićev osobni odnos prema Kršnjavome kao prijatelju i dobročinitelju pridonio je nesumnjivo tom utjecaju. Zanimljiva je za ovu temu jedna Krležina misao o Kršnjavome: »...obradovao se Svjetskom ratu u dubokom uvjerenju, da je sad konačno odzvonilo Ivanu Meštroviću i onim strašnim vidovdanskim kipovima«. ⁴¹ Dakako, ne radi se samo o estetskom nego o idejno-političkom problemu: Meštrović je veoma utjecao na postanak unitarističke jugoslavenske ideje nacionalističke omladine.

O praškim spoznajama Čopić kaže:

»Boravak u Pragu, gdje sam počeo služiti početkom rata vojsku, a tamo je protuaustrijsko raspoloženje bilo vrlo jako, utjecao je na mene tako da sam bio sve više uvjeren da Hrvatska nema što očekivati ni od Austrije ni od rata«. Pisma Kršnjavome pokazuju da je Čopić odbojno reagirao na protuaustrijsko raspoloženje, ali su ga ta iskustva ipak navela na nova razmišljanja, pogotovo kad je vidio raspoloženje mlađih oficira austrijskih Nijemaca. Vjerojatno je imao takvih iskustva i s pripadnicima drugih naroda u svojoj izrazito višenacionalnoj jedinici.⁴²

Osvrnimo se na još neke podatke što ih Čopić daje o sebi retrospektivno, u nekoliko navrata.

³⁹ U pismu od 28. prosinca navodi da je u Pragu pet mjeseci. Dopisnicu iz Praga 8. kolovoza 1914. šalje kao uspomenu na prve dane vojničovanja (v. bilj. 42).

⁴⁰ Citirat ću iz hrvatskog prijevoda: Građa za biografiju Vladimira Čopića [priredio I. Očak], Senjski zbornik, V — 1973, dok. 27, 353.

⁴¹ M. Krleža, Panorama pogleda, pojava i pojmova, Sarajevo 1975, 3, 495 (napisano 1924. godine).

⁴² Usp. A. Glavičić, Opis jednog dijela nepoznatih slika i pisama, n. dj., 127.

Na Vidovdanskom procesu, kako smo već naveli, objašnjava da kao student nije bio frankovac.⁴³ Mladohrvati su zaista bili nova pojava u pravaštvu i sačinjavali su posebnu struju koja je bila u različitim, promjenljivim odnosima sa Čistom strankom prava.

Kao dopunski argumenat dodao je da mu je policija u početku rata pretresla stan, tražeći bombe i s pravom konstatira da to kod lojalnog frankovca ne bi tražila. Čopić je očito bio kod policije zapisan kao politički sumnjivac još od »bure Jukićeva atentata« (kako kaže u pismu Kršnjavome iz Senja 13. kolovoza 1922).⁴⁴ I u autobiografiji spominje tu premetačinu i navodi da je izbjegao hapšenje jer je dan prije toga otišao u vojsku. Policija dakako ne vodi računa o zaokretima u shvaćanjima mladohrvata 1912—1913—1914, nego se drži svojih podataka iz 1912. ne mareći za odnos prema ratu i Austro-Ugarskoj 1914. Na Vidovdanskom procesu je rekao da je i u vojsci bio politički sumnjiv. I na majskom procesu 1925. izjavio je da su ga u vojsci smatrali za »nepouzdana element«. To je sasvim vjerojatno, jer su policijski podaci uvrštavani i u vojne evidencije.

Može se prosuditi da je i to utjecalo na promjene u njegovim pogledima.

Na majskom procesu 1925. godine⁴⁵ Čopić je ponovno govorio o svom životu i o tome kako je postao komunist.⁴⁶ U vezi s tim dao je zanimljiv sud o svom životu do 1914. »... dok sam bio na univerzi, radi slabog materijalnog položaja i bijede nisam bio u mogućnosti da se filozofski i politički opredjelim«. Znamo da je bio drugačije — pravaški — opredijeljen, još u gimnaziji, ali i okolnosti koje navodi nesumnjivo su znatno utjecale na njegov život. I. Kršnjavi nije bio samo stariji prijatelj nego i dobročinitelj kojeg se moglo zamoliti za potporu.⁴⁷ Čopić iznosi i da mu sve do dolaska u zarobljenički logor nije bila poznata nikakva socijalistička literatura. I to je razumljivo, mada nije potpuno točno. P. Rogić se sjeća da su on i Čopić dobili od prijatelja Ivana Marijana na čitanje poznato djelo Augusta Bebela »Žena i socijalizam«.⁴⁸ No za to djelo znamo da je zanimalo i čitatelje koji nisu socijalisti.

Četiri godine kasnije Čopić se ponovno osvrće na svoj život, u već spomenutoj autobiografiji. Zanimljivo je kako ocjenjuje Mladu Hrvatsku. Njen je zadatak bio »da se bori za slobodu i ujedinjenje Hrvata« — to je formulacija koja zaista na najkraći mogući način izražava osnovnu pravašku ideju. Čopić dodaje zanimljivu kritičku opasku: »objektivno, taj je pokret bio oruđe u rukama konzervativne, austrofiilske 'Hrvatske stranke prava'«. Čopić ni ovdje, kao ni u Vidovdanskom procesu, ne navodi točan naziv stranke, što mu ne treba zamjeriti. Epiteti »konzervativna« i »austrofiilska« mogu se primjeniti na Čistu stranku prava i Kršćansko-socijalnu stranku prava. Čo-

43 V. bilj. 35.

44 V. bilj. 31.

45 Usp. S. Koprivica—Oštrić, Vladimir Čopić kao oblasni sekretar NRPJ i urednik »Borbe«, život i djelo Vladimira Čopića, n. dj. 193; D. Jović, Presuda Vladimiru Čopiću od 18. svibnja 1925. godine, isto, 199—209.

46 Radnička borba, 18, 14. V 1925, 2 i 19, 29 V 1925. (Sa procesa protiv druga Čopića).

47 O novčanoj pomoći je riječ u već navođenim pismima od 13. kolovoza 1912. i 28. prosinca 1914. Bilo je i drugih oblika pomoći. Čopić u prvom navedenom pismu (V. Antić, Školovanje, n. dj. 36) spominje put u Veneciju i rekao bih da misli na neko putovanje s Kršnjavim. Pretpostavljam da mu je Krašnjavi omogućio da se pridruži takvom putovanju kao dugogodišnji redovni profesor povijesti umjetnosti i kulture na Filozofskom fakultetu (Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, II, Zagreb 1969, 78—79).

48 P. Rogić, Sjećanje, n. dj., 103. To je moralo biti njemačko izdanje, jer je hrvatski prijevod Ljube Wiesnera izašao 1913. godine.

pić je svjestan da je odnos Mlade Hrvatske prema stranci složen, kako pokazuje riječ »objektivno«, ali smatra da se osnovni odnos može uopćeno izraziti izrazom oruđe »u rukama«. Za tu formulaciju ima razloga, ali ona ipak odviše pojednostavljuje složeni odnos mladohrvata prema stranci. Dakako, ne možemo očekivati u takvom tekstu historijska razmatranja. Zato sam u diskusiji na znanstvenom skupu o Čopiću rekao da Čopić u autobiografiji nije dao baš adekvatnu ocjenu Mlade Hrvatske i upozorio na složenost spomenutog odnosa.⁴⁹ O tome je na skupu bilo diskusije koju sam ovdje već spomenuo.

Ovim tekstom nastavljam tu diskusiju, jer držim da je to od višestruke koristi: zbog povijesti Senja prije prvog svjetskog rata, složene pojave nacionalističke omladine u tom razdoblju, Čopićeva životopisa i zanimljivog pitanja postanka komunističkih opredjeljenja u nastajanju našeg komunističkog pokreta. Čopićev je slučaj dio šireg problema prelaženja intelektualaca od nacionalizma socijalizmu za koji na našem prostoru nalazimo niz zanimljivih primjera (Svetozar Marković, Vaso Pelagić, Giuseppina Martinuzzi, Henrik Tuma, Etbin Kristan...).

Ograničio sam se na razdoblje do rata, odnosno do odlaska na frontu. Prijelaz od nacionalizma komunizmu odvija se upravo u ratu, no želio sam razmotriti baš Čopićev nacionalizam kao poseban dio problema. Čopić u toj fazi nije ni frankovac ni jugoslavenski nacionalist nego pripada novoj, mladohrvatskoj struji koju obilježava poseban položaj i složeni odnosi unutar rasprostranjenog ali veoma nejedinstvenog pravaštva. Ta je složenost sadržavala različite mogućnosti daljnjeg razvitka.

Čopića pratim do praga novog razvitka na osnovi praških spoznaja 1914/15. Odlučnu prekretnicu koja nastupa lakše je pratiti. Čopić je o njoj u više navrata davao objašnjenja na saslušanjima i suđenjima i u autobiografiji, a ta je markantna prekretnica i bliža historičarima komunističkog pokreta.

---

⁴⁹ Život i djelo, n. dj., 372.